

DR HAB. ADAM MIODOWSKI

Uniwersytet w Białymstoku

Radykalny feminizm Aleksandry Kołłontaj i próby urzeczywistnienia jego pryncypiów w przestrzeni społeczno-obyczajowej Rosji Sowieckiej (1917–1922)

Streszczenie

Aleksandra Domontowicz urodziła się 31 marca 1872 r. w Petersburgu. W 1893 r. w wieku 21 lat wyszła za mąż za Michała Kołłontaja. Dzięki mężowi poznała rewolucyjną myśl Karola Marksa, Fryderyka Engelsa i Jerzego Plechanowa. Po rozstaniu z mężem A. Kołłontaj wyjechała w 1898 r. do Szwajcarii, gdzie podjęła studia ekonomiczne. Podczas pobytu w zachodniej Europie nawiązała wiele kontaktów ze środowiskami rewolucyjnymi. Z początkiem XX w. powróciła do Rosji już jako lewicowa aktywistka, by objąć stanowisko sekretarza petersburskiego komitetu partii bolszewickiej. Od tego czasu w swoich poczynaniach odznaczać się zaczęła szczególną wrażliwością na położenie kobiet w swoim kraju. Był to punkt wyjścia do stopniowego zbliżania się przez nią do radykalnego nurtu marksistowskiego feminizmu. Po przewrocie bolszewickim w 1917 r. powołana została na stanowisko komisarz ludowej do spraw opieki społecznej, stając się pierwszą kobietą na świecie pełniącą funkcję ministra. W tym czasie organizowała liczne konferencje i spotkania komunistek z całej Europy. Pod koniec 1918 r. A. Kołłontaj utworzyła wspólnie z Inessą Armand pierwszy na świecie urząd do spraw kobiet.

Słowa kluczowe: Aleksandra Kołłontaj • marksistowski feminizm • rewolucja obyczajowa • Rosja Sowiecka

**RADICAL FEMINISM OF ALEKSANDRA KOLLONTAJ
AND IMPLEMENTATION APPROACHES OF ITS PRINCIPLES
WITHIN SOCIAL AND CUSTOM AREA OF SOVIET RUSSIA**

Abstract

Alexandra Domontowicz was born on 31st of March, 1872 in St. Petersburg. In 1893, at the age of 21, she married Michal Kollontaj. Thanks to her husband she came to know about the revolutionary idea of Karl Marx, Friedrich Engels and George Plekhanov. After separating from her husband, A. Kollontaj left for Switzerland in 1898, where she studied economics. During her stay in Western Europe, she established number of contacts with revolutionary environment. At the beginning 20th century, she returned to Russia as a leftist activist, in order to take over position of Secretary of St. Petersburg Committee of the Bolshevik Party. Since then, in her dealings, she characterized situation of women in her country with special sensitivity. This was the starting point for her gradual approach to the radical trend of Marxist feminism. After Bolshevik Revolution that took place in 1917, she was appointed to the position of Folk Commissioner for social welfare, becoming the first woman in the world acting as a minister. During that time, she organized numerous conferences and meetings of communists from all over Europe. At the end of 1918, along with Inessa Armand, A. Kollontaj created the world's first office of women's affairs.

Keywords: Alexandra Kollontaj • Marxist feminism • revolution of manners • Soviet Russia

*

Aleksandra Kołłontaj urodziła się 31 marca 1872 r. w Petersburgu. Jej ojciec, Michał Domontowicz, był generałem (sztabowym), zaś matka (z domu Masalin) wywodziła się z osiadłej w Finlandii rodziny rosyjskich kupców drzewnych. W 1893 r. w wieku 21 lat wbrew swoim rodzicom wyszła za mąż za niezbyt zamożnego oficera, absolwenta wojskowej akademii inżynieryjnej, Michała Kołłontaja. Dzięki mężowi poznała rewolucyjną myśl Karola Marksa, Fryderyka Engelsa i Jerzego Plechanowa¹. Po kilku la-

¹ Przełomem w jej życiu okazała się nie kolejna *wywrotowa lektura*, ale wizyta w jednej z petersburskich fabryk, gdzie na własne oczy zobaczyła, w jak dramatycznych warunkach pracują robotnicy.

tach drogi małżonków rozeszły się i oboje zerwali wzajemne stosunki. Po rozstaniu z Michałem Aleksandra pozostawiła ich jedyne go syna pod opieką rodziców i wyjechała w 1898 r. do Szwajcarii, gdzie podjęła studia ekonomiczne. Podczas pobytu w zachodniej Europie nawiązała wiele kontaktów ze środowiskami rewolucyjnymi, ale nie ograniczała się tylko do nauki i polityki. Aktywnie romansowała, co prawdopodobnie miało wpływ na jej późniejsze teorie promujące wolną miłość².

Z początkiem XX w. powróciła do Rosji już jako lewicowa aktywistka, by objąć stanowisko sekretarza petersburskiego komitetu partii bolszewickiej. Od tego czasu w swoich poczynaniach odznaczać się zaczęła szczególną wrażliwością na położenie kobiet w swoim kraju³. Był to punkt wyjścia do stopniowego zbliżania się przez nią do radykalnego nurtu marksistowskiego feminizmu⁴. Jego reprezentantki hołdowały naiwnemu pogładowi, że wraz z wyeliminowaniem różnic klasowych automatycznie ustanie ucisk płciowy i możliwe będzie uzyskanie równouprawnienia przez kobiety.

Równolegle funkcjonował umiarkowany (socjalistyczny) nurt marksistowskiego feminizmu. Według jego zwolenniczek ucisk płciowy nie był wyłącznie pochodną struktury klasowej, lecz miał charakter odrębny. Z tego powodu ruch feministyczny powinien równocześnie prowadzić walkę z uciskiem klasowym i płciowym⁵. Eliminacja tego pierwszego nie oznaczała bowiem automatycznego ustania tego drugiego. To, co wyróżniało Kołłontaj na tle współtowarzyszek to – dążenie do wyważonej syntezy pryncypiów obu nurtów ruchu. Ujawniało się to w całej pełni w dostrzeżeniu znaczenia problemu nierówności płci.

Marks i Engels nie poświęcili nazbyt wiele uwagi kwestii kobiecej. Główną pracą na ten temat było *Pochodzenie rodziny*,

² R. Natorski, *Aleksandra Kołłontaj: bolszewicka apostołka wolnej miłości*, [Dostęp: 13.10.16]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2cp6y8r>>.

³ J. Ratuszniak, *Kobieta i jej pozycja w sowieckim społeczeństwie w świetle koncepcji Aleksandry Kołłontaj* [w:] *Vade Nobiscum*, vol. 7, red. Z. Brzozowska [et al.], Łódź 2012, s. 63 n.

⁴ C. Villanueva Gardner, *Historical dictionary of feminist philosophy*, Toronto-Oxford 2006, s. 140.

⁵ R. Putnam Tong, *Myśl feministyczna. Wprowadzenie*, Warszawa 2002, s. 124 n.

własności prywatnej i państwa autorstwa tego drugiego. Autor opisał w niej przejście od społeczeństw pierwotnych, nieznaną zinstytucjonalizowanej rodziny, do społeczeństwa patriarchalnego, opartego w jego opinii na opresji wobec kobiet.

Radykalne feministki marksistowskie, głosząc pogląd, że przyczyną opresji wobec kobiet było zróżnicowanie klasowe, nie oceniały odczuwanej przez siebie opresji jako porównywalnej do opresji robotników. Uznawały, iż cierpienia kobiet były mniejsze w porównaniu z cierpieniami proletariuszy, a więc kobiety mogły poczekać na swoje wyzwolenie. Kołłontaj nie podzielała w pełni tej opinii.

Podczas rewolucji lat 1905–1907 redagowała ulotki oraz zajmowała się publiczną agitacją, nawołując robotnice do walki o swoje prawa. Wyszła też z inicjatywą powołania Społecznej Samopomocy Pracownicom⁶, co zapoczątkowało rozwój kobiecego ruchu robotniczego w Rosji. W 1908 r. z obawy przed aresztowaniem przez carską Ochranę opuściła Rosję. Od tego momentu podróżowała po świecie. Pozostając na emigracji, głosiła wykłady m.in. w Niemczech, Szwecji, Norwegii, Wielkiej Brytanii, Belgii, Italii i Stanach Zjednoczonych⁷. W tym czasie nawiązała szczególnie bliską współpracę z niemieckimi socjalistami⁸. Warto podkreślić, że młoda aktywistka odrzuciła ofertę współpracy z angielskimi sufrażystkami, nazywając je *burżujkami*. Według Kołłontaj jedynie rewolucja mogła skutecznie wyzwolić kobiety spod męskiej dominacji⁹.

⁶ I. Govriakov, *Zhenskiy vopros v sovetskoy publitsistike 1920-kh gg.*, Moskwa 2015, s. 33, [Dostęp: 13.10.16]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2d22oTP>>.

⁷ Na Międzynarodowej Konferencji Socjalistek w 1910 r. A. Kołłontaj zgłosiła wniosek o ustanowienie 8 marca świętem kobiet – Patrz szerzej o tym w broszurze: A. Kollontaj, *Mezhdunarodnyy den' rabotnits*, Moskwa 1920.

⁸ J. Ratuszniak, *op. cit.*, s. 63 n.

⁹ F. Engels w pracy *Pochodzenie rodziny, własności prywatnej i państwa w związku z badaniami Lewisa H. Morgana*, Warszawa 1977 uznał, że rodzina monogamiczna nie była instytucją naturalną. Stanowiła jedynie wytwór konkretnych warunków historycznych, towarzyszących wtórnej dominacji własności prywatnej nad pierwotną własnością wspólnotową. Pierwotnym *uciskiem klasowym* był więc ucisk kobiety przez mężczyznę. Warunkiem wyzwolenia seksualnego kobiety miało być uwolnienie jej od domowych obowiązków i obarczenie obowiązkami zawodowymi.

Przebywając zagranicą, weszła początkowo w krąg wpływów mienszewików. Jednak z racji na fakt, że po wybuchu I wojny światowej wielu socjaldemokratów rosyjskich wywodzących się z tego nurtu politycznego odrzuciło ideę internacjonalizmu, Kołontaj zerwała z nimi i związała się z bolszewikami. Czy oznaczało to też pełną identyfikację z radykalnym nurtem marksistowskiego feminizmu? Do marca 1918 r. rzeczywiście tak było. Po wybuchu rewolucji lutowej wróciła do kraju w towarzystwie Lwa Trockiego. Rewolucjonistka popierała w tym czasie bezwarunkowo wszystkie koncepcje polityczne Włodzimierza Lenina, czym zaskarbiła sobie jego przychyłność. Jako jedna z nielicznych bezkrytycznie poparła np. *Tezy kwietniowe*¹⁰.

Po przewrocie bolszewickim już 11 listopada 1917 r. powołana została na stanowisko komisarz ludowej do spraw opieki społecznej, stając się pierwszą kobietą na świecie pełniącą funkcję ministra. W tym czasie propagowała swoje koncepcje oraz walczyła o prawa kobiet i równouprawnienie seksualne. Organizowała liczne konferencje i spotkania komunistek z całej Europy. Pod koniec 1918 r. Kołontaj utworzyła wspólnie z Inesą Armand *Żenotdziel* (ros. Женотдел)¹¹, czyli pierwszy na świecie urząd do spraw kobiet, który prowadził wśród nich akcje oświatowe oraz walczył z ich dyskryminacją. Krok po kroku Kołontaj stawała się najbardziej wpływową kobietą w sowieckiej administracji.

Pod wpływem rewolucyjnej egzaltacji pisała w jednej ze swoich broszur:

Nie ma dziś dziedziny życia sowieckiego, gdzie nie byłoby aktywnych kobiet. Wczorajsze robotnice i włóścianki dziś stały się komisarzami politycznymi w armii, kierują wydziałami komunikacji, odpowiadają za organizację dożywiania, zarządzają departamentami zdrowia i ochrony macierzyństwa, jak też wydziałami edukacji, nad-

¹⁰ O. Figes, *Tragedia narodu. Rewolucja rosyjska 1891–1924*, Wrocław 2009, s. 74 n. Por. B. Clements, *Bolshevik Feminist. The Life of Alexandra Kollontaj*, Indianapolis 1979, s. 144 n.

¹¹ W 1930 r. J. Stalin nakazał likwidację organizacji. Decyzja ta była pochodną uznania, że problemy kobiet w Związku Sowieckim zostały ostatecznie rozwiązane, jak również konsekwencją nowego nastawienia sowieckiej biurokracji na promowanie wartości rodzinnych.

zorują edukację społeczną, organizują publiczne czytelnie, kontrolują jadłodajnie, odpowiadają za rekwizycję i ewidencję produktów żywnościowych, uczestniczą aktywnie w bieżącej kampanii politycznej oraz zwalczają skutki kryzysu gospodarczego, który dotknął Republikę.

Kołłontaj podkreślała ponadto znaczenie zaangażowania kobiet dla powodzenia rewolucji obyczajowej w społeczeństwie sowieckim. Jej zdaniem przemiany w tej sferze napotkały nieoczekiwane na opór i to z najmniej oczekiwanej strony¹².

W ocenie Gregory Carletona bolszewicy popierający przed 7 listopada 1917 r. każdą aberrację obyczajową podminowującą „porządek burżuazyjny”, po zdobyciu władzy w Rosji stanęli wobec dylematu: Czy nadal podążać tą drogą i tworzyć rewolucyjne społeczeństwo w oparciu o normy negujące tradycyjny porządek, czy też nowe społeczeństwo zacząć budować z poszanowaniem starych norm i dopiero z czasem od nich odejść? Początkowo przeważał pogląd pierwszy, który wśród bolszewików propagowała Kołłontaj. W tym kontekście Carleton przywołuje jej opinię, wedle której: *Akt seksualny musi być widziany nie jako coś wstydliwego czy grzesznego, ale coś, co jest tak naturalne jak inne potrzeby zdrowego organizmu, takie jak głód czy pragnienie. Takie zjawiska nie mogą być oceniane jako moralne czy nie moralne*¹³. Dążeniem autorki tych słów było doprowadzenie do sytuacji, by walce klas towarzyszyła walka płci. Wedle Kołłontaj takie połączenie było niezwykle istotne. Nie kryła swojego zdziwienia, że jej partyjni towarzysze tego nie rozumieją.

Problemy związane z płcią obejmują najobszerniejszą warstwę społeczną – klasę robotniczą w jej życiu codziennym. Tym bardziej trudno jest zrozumieć, dlaczego tak kluczowa i ważka kwestia traktowana jest z takim lekceważeniem. Jednym z celów, który musi wziąć pod uwagę klasa robotnicza w swoim szturmie na 'oblężoną twierdzę przyszłości' jest bez wątpienia zadanie ustanowienia zdrowszych, bardziej zadowolających stosunków między płciami¹⁴.

¹² A. Kollontaj, *Za tri goda. Rechi i besedy agitatora – nr 40*, Moskwa 1920, s. 14.

¹³ G. Carleton, *Sexual Revolution in Bolshevik Russia*, Pittsburgh 2005, s. 40.

¹⁴ A. Kołłontaj, *Stosunki między płciami, a walka klas*, Warszawa 2007, s. 4.

Piastowanie stanowiska komisarz ludowej do spraw opieki społecznej dało Kołłontaj możliwość wcielenia w życie autorskiego programu emancypacji kobiet. Tworzyła go właściwie od początku swojej aktywności politycznej. W 1919 r. ukazała się jej książka *Nowa mentalność a klasa robotnicza*. Autorka przedstawiła w niej podstawowe punkty swojego programu emancypacji kobiet. Twierdziła m.in., że należy wyzwolić płęć piękną nie tylko pod względem ekonomicznym, ale także psychologicznym. W tym celu powinno się popularyzować wolną miłość. Jednostki, aby być do niej zdolne, winny ćwiczyć *gry miłosne* lub zawierać *erotyczne przyjaźnie*. Według rewolucjonistki tylko seks bez zobowiązań był w stanie wpoić kobietom nawyk chronienia swojej osobowości w zmaskulinizowanym społeczeństwie. Wszelkie postaci związków seksualnych, w tym homoseksualne¹⁵, uznawała za dozwolone.

Kołłontaj przewidywała również zanik rodziny¹⁶, postulowała więc powierzenie opieki nad dziećmi państwu. Dzieci w chwili narodzin powinny być odbierane rodzicom i umieszczane w żłobkach. Oficjalnie chodziło jej o uwolnienie kobiet od zajmowania się dziećmi, aby mogły całkowicie poświęcić się pracy zawodowej¹⁷. Faktycznie zaś o indoktrynację i stworzenie tzw. nowego człowieka. W celu realizacji swoich rewolucyjnych idei zamierzała wpięrw przeprowadzić *radykałną reedukację jaźni* rosyjskiego społeczeństwa¹⁸, wprowadzając powszechną edukację seksual-

¹⁵ Nie wszyscy zgadzali się z tym poglądem. M. Lemberg sugerował, że bolszewicka wolna miłość nie powinna dotyczyć homoseksualizmu, który nie jest proletariacki, a szerzy się wśród aktorów, artystów, muzyków i pisarzy – Szerzej ten wątek podejmuje: G. Carleton, *op. cit.*, s. 78. Por. C. Golod, *XX wiek i tendencii seksualnych otnošenij w Rossii*, Petersburg 1996, s. 34.

¹⁶ Od początku lat 20. XX w. w Rosji Sowieckiej obowiązywało hasło: „Rozbijając ognisko rodzinne, wymierzamy ostateczny cios ustrojowi burżuazyjnemu”.

¹⁷ A. Kołłontaj, *Rodzina w ustroju robotniczym*, Warszawa 2006, s. 6. Jeszcze przed rewolucją 1917 r. A. Kołłontaj postulowała, by w przyszłości przepisy prawne ustanawiane w państwie proletariackim ułatwiały kobiecie łączenie macierzyństwa i pracy – Szerzej: A. Kołłontaj, *Matka-robotnica*, Warszawa 2007, s. 9.

¹⁸ To oryginalne sformułowanie pojawia się w pracy: A. Kołłontaj, *Stosunki między płciami...* *op. cit.*, s. 8.

na¹⁹. Swoje koncepcje w tej kwestii rozwinęła w powieści *Wolna miłość*.

Zanim jednak komisarz ludowa ds. opieki społecznej mogła wcielić w życie swoje koncepcje, musiała rozwiązać tak palące problemy, jak prostytutka i kwestia sierot. Najczęściej działania Kołłontaj nie przynosiły takich rezultatów, jakie oczekiwała. Do rozwijającego się w Rosji Sowieckiej w zastraszającym tempie zjawiska prostytutki miała dość specyficzne podejście. Oceniała je w następujący sposób: *Nie potępiam prostytutek dlatego, że oddają swoje ciała wielu mężczyznom, tylko dlatego, iż podobnie jak «kury domowe», są bezproduktywne. Według niej w starożytności prostytutka umożliwiała emancypację kobiet. Dopiero burżuazja sprawiła, że prostytutka przestała być interesującym elementem rodzinnych relacji*²⁰. Według Kołłontaj prostytutka sowieckich obywaterek nie powinna być panelizowana. Jej podejście do tego problemu odbiegało od stanowiska innych sowieckich przywódców²¹, takich jak Józef Stalin, który po uzyskaniu pełni władzy nakazał wysyłanie kobiet parających się nierządem do łagrów. Z takim podejściem Kołłontaj do problemu prostytutki nie było szans, by realnie temu zjawisku zaradzić²². Podobnie jak w przypadku sieroctwa dzieci. Jedyne na co było stać komisarz ludową ds. opieki społecznej, to powołanie w lutym 1919 r. państwowej służby do spraw opieki nad małymi dziećmi. Z jej inicja-

¹⁹ Wprowadzenie przez bolszewików edukacji seksualnej do szkół spowodowało wielką falę gwałtów na dziewczynach ze starych elit przez proletariackich kolegów.

²⁰ *Speech by Alexandra Kollontaj to the third all-Russian Conference of heads of the Regional Women's Departments, 1921* [w:] A. Kollontaj, *Selected writings of Alexandra Kollontaj*, [Dostęp: 13.10.16]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2cCQsrR>>.

²¹ Niektórzy liderzy bolszewicy, zaprzeczając faktom uważali, że problem prostytutki był nieodłącznie związany z kapitalizmem i zniknął w Rosji wraz upadkiem zniechęconego systemu.

²² *Należy zaznaczyć, że zjawisko prostytutki w okresie rosyjskiej wojny domowej i wczesnym ZSRR rzadko było dobrowolnym wyborem kobiet. Były one do tego zmuszone przez okoliczności: katastrofalny stan zaopatrzenia, głód czy chęć ocalenia najbliższych. Często były również gwałcone przez oddziały wojska. Molestowane były także małe dzieci w zakładach wychowawczych* – J. Ratuszniak, *Bolszewicka działaczka Aleksandra Kołłontaj wobec problemów prostytutki w latach 1917–1923*, [Dostęp: 13.10.16]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2dbicTK>>.

tywy zorganizowano też liczne żłobki i sierocińce, jednak poziom oferowanej w nich opieki pozostawiał wiele do życzenia²³.

Pomijając niepowodzenia w zwalczaniu patologii społecznych, zaznaczyć należy, że poglądy *apostolki wolnej miłości* wywarły wielki wpływ na podejście bolszewickiej władzy do kwestii obyczajowych. W 1923 r. na łamach popularnego wśród komunistycznej młodzieży czasopisma „Młoda Gwardia” stwierdzała bez ogródek:

Dla zadań klasowych proletariatu jest absolutnie obojętne, czy miłość przyjmuje formę długiego, zawartego oficjalnie związku, czy się wyraża w szybkiej mijającej więzi. Jednego kobieta lubi „wierzchołkiem swojej duszy” i z nim dzieli swoje myśli i dążenia, w innym pociąga ją siła bliskości cielesnej. Do jednej kobiety mężczyzną przyciąga czułość, opieka, u innej szuka on oparcia i zrozumienia swoich wszelkich dążeń. Której z tych dwóch powinien on oddać pełnię swego Erosa?²⁴.

Tak brzmiał głos najważniejszej kobiety w partii bolszewickiej, członkini Komitetu Centralnego Rosyjskiej Komunistycznej Partii (bolszewików) [RKPb]. Najważniejsza postać marksistowskiego feminizmu w Rosji Sowieckiej głosiła też wszem i wobec, że *rodzina burżuazyjna jest formą prostytucji i niewolnictwa, a kobiety powinny mieć wolność wyboru partnera*²⁵.

To z jej inicjatywy i przy jej udziale przygotowano i ogłoszono już w grudniu 1917 r. dekrety *podkopujące* tradycyjną instytucję małżeństwa²⁶. Oba dekrety, tj. *O małżeństwie cywilnym, dzieciach i wprowadzeniu aktów stanu cywilnego* oraz *O rozwodzie* zaczęły obowiązywać w kilka tygodni po przejęciu władzy przez komunistów. *Równoległe z rewolucją proletariacką trwa obyczajowa – dotycząca małżeństwa i relacji seksualnych. Jest ona zbliżona do rewolucji proletariackiej* – mówił w 1920 r. Lenin nie-

²³ Według polskiego podróżnika Ferdynanda Ossendowskiego owe ośrodki były wylegarnią patologii. Rządziła w nich brutalna siła, a dzieci chodziły głodne – Patrz: F. Ossendowski, *Cień ponurego Wschodu (za kulisami życia rosyjskiego)*, Łomianki 2008, s. 69.

²⁴ A. Kollontaj, *Dorogu krylatomu Erosu!*, „Molodaya gwardiya” nr 3, 1923, s. 2.

²⁵ Ibidem.

²⁶ A. Kollontaj, *Rodzina w ustroju robotniczym... op. cit.*, s. 4.

mieckiej komunistce Clarze Zetkin²⁷. Ułatwienia w przeprowadzaniu rozwodów stanowiły tylko pierwszy krok w kierunku przemian w życiu intymnym obywateli Rosji Sowieckiej. Za sprawą determinacji Kołłontaj, w ślad za rewolucyjnymi przemianami politycznymi i gospodarczymi w Rosji Sowieckiej, postępowały też zmiany w sferze społeczno-obyczajowej.

Związki cywilne nazywać zaczęto potocznie czerwonymi małżeństwami, a to ze względu na kolor sukna, okrywającego stoły w urzędach stanu cywilnego. Pierwsze czerwone małżeństwo zawarła najprawdopodobniej Kołłontaj z młodszym od niej o 17 lat marynarzem i rewolucjonistą Pawłem Dybienką²⁸. Kosztowało ją to utratę stanowiska. Została zmuszona do złożenia dymisji już w marcu 1918 r. Nie pozostała jednak beczynna. Prócz udziału w I Wszechrosyjskim Zjeździe Robotnic i Chłopek oraz Kongresie Kominternu, zaangażowała się w prace działającej w ramach Żenotdiełu Komisji do Walki z Prostytucją²⁹.

Jej aktywność na tym polu, pomimo współpracy z Komisariatem Ludowym ds. Pracy, okazała się w istocie nieefektywna. Ale za to efektowna.

Razem ze swoją przyjaciółką, wdową po Johnie Reedzie, Louise Bryant spotykała się z prostytutkami, wspierała je także w układaniu sobie nowego życia. Sama często rozmawiała z kobietami reprezentującymi to środowisko. Ułatwiała im podjęcie pracy zgodnej z kwalifikacjami, bądź organizowała kursy zawodowe oraz zapewniała lokale, w których mogły mieszkać. Lewicowa działaczka miała jednak świadomość, że jej osobiste zaangażowanie nie wystarczy³⁰.

Niezadowolające rezultaty praktycznego zaangażowania w walce ze zjawiskiem prostytucji skłoniły Kołłontaj do kontynuowania jej za pomocą pióra. Teoretyzowanie przychodziło jej o wiele łatwiej.

²⁷ I. Kon, *Klubnička na berezke. Seksual'naâ kul'tura v Rossii*, Moskva 1997 (ros. И. Кон, *Клубничка на березке. Сексуальная культура в России*, Москва 1997), [Dostęp: 13.10.16]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.klex.ru/a8l>>.

²⁸ Ibidem.

²⁹ B. Farnsworth, *Alexandra Kollontaj. Socialism, feminism, and the bolshevik revolution*, Palo Alto 1980, s. 194.

³⁰ J. Ratuszniak, *Bolszewicka działaczka... op. cit.*, [Dostęp: 13.10.16]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2dbicTK>>.

W 1921 r. ogłosiła własne przemyslenia w publikacji zatytułowanej *Stosunki między płciami, a walka klas* oraz w formie referatu, zaprezentowanego uczestniczkom III Wszechrosyjskiej Konferencji Szefowych Regionalnych Wydziałów *Żenotdieł* pt. *Prostytucja i sposoby jej zwalczania*³¹. Przed swoim wyjazdem na placówkę dyplomatyczną w Oslo opublikowała w piśmie „Młoda Gwardia” artykuł pt. *Skrzydlaty Eros*, w którym poruszyła problem prostytucji w kontekście przyszłości rewolucji seksualnej w Rosji Sowieckiej³². Zarówno referat, jak i artykuł wywołały w gronie partyjnych towarzyszy Kollontaj olbrzymie kontrowersje. Niektórzy z nich dali temu wyraz w polemicznych artykułach na łamach wiodących sowieckich dzienników i tygodników³³.

Na początku lat 20. XX w. postęp rewolucji seksualnej w państwie sowieckim był nie tyle zagrożony, co wyhamowany. Było to tym bardziej zaskakujące, że początki przemian obyczajowych zdawały się dobrze rokować na przyszłość. Ogłaszając dekrety *O małżeństwie* i *O rozwodzie*, bolszewicy zaprogramowali niejako upadek tradycyjnie rozumianej instytucji małżeństwa³⁴. Jej śmierć próbowano przyśpieszyć, inicjując rewolucję seksualną. Warto podkreślić, że bezpośrednio po przejęciu w listopadzie 1917 r. władzy, polityczni stronnicy Kollontaj z kręgu najwyższych przywódców bolszewickich i sowiecka bohema dostrzegali w wolnej miłości szczyt rewolucyjnej wolności.

Komisarz ludowa ds. opieki społecznej, jako typowa nimfomanka, przywiązywała do tej sfery jeszcze większą wagę. Pragnęła więc na swój sposób wyzwolić sowieckie kobiety, dając im prawo do wyboru partnerów na równi z mężczyznami. Zdawała się przy tym nie dostrzegać faktu, że większość spośród tych, którzy podchwycili jej ideę, stanowili mężczyźni, widzący w rewolucji seksualnej wyłącznie przyzwolenie na niczym nieograniczone zaspoka-

³¹ Patrz treść referatu: A. Kollontaj, *Prostitutsiya i mery borby s ney (rechh na III Vserossiyskom soveshchanii zaveduyushchich gubzhenotlelami)*, Moskwa 1921.

³² J. Ratuszniak, *Bolszewicka działaczka... op. cit.*, [Dostęp: 13.10.16]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2dbicTK>>.

³³ R. Stites, *Zhenotdel. Bolshevism and russian women 1917-1930*, “Russian History. Special Section Revolutionary Russian Women” 1976, vol. 3, part 2, s. 354 n.

³⁴ R. Pipes, *Rosja bolszewików*, Warszawa 2007, s. 353.

janie własnych rządów. W efekcie sowieckie kobiety zamiast wyzwolenia doświadczały zniewolenia seksualnego na niespotykaną w historii skalę i to nie tylko ze strony sowieckich mężczyzn. Obserwując to wszystko z oddali lewicowi publicyści europejscy i amerykańscy, entuzjastycznie rozpisując się o postępie rewolucji seksualnej w Rosji Sowieckiej, mimowolnie zaczęli propagować turystykę seksualną, ukierunkowaną na ten kraj.

Rozpowszechniane przez propagandę poglądy marksistowskich feministek, takich jak Kołłontaj, łatwo trafiały zwłaszcza do młodzieży. *U nas nie ma miłości, są tylko kontakty seksualne* – mówiła bohaterka wydanej w latach 20. głośnej powieści Pantelejmona Romanowa *Biez cheremukhi*³⁵.

Propagowana przez elity polityczne i twórcze rewolucja seksualna wywierała realny wpływ na poglądy i postawy sowieckiej młodzieży. Z przeprowadzonego w 1922 r. sondażu wśród 1500 studentów moskiewskich uczelni wynikało, że *mężczyźni generalnie zredukowali seks do stosunku*. W równoległym sondażu z 1922 r. *14,3% kobiet, w porównaniu z 21,4% mężczyzn, uznało małżeństwo za swój ideał*. W sondażu z 1928 r. jedna ze studentek otwarcie zadeklarowała: *nie wierzę w małżeństwo, tylko w stosunek seksualny, jak między dwoma psami*³⁶.

Przywódcy Komsomołu jako pierwsi podchwycili ideę wolnej miłości. U wielu komsomolców, pod wpływem zainicjowanej przez marksistowskie feministki rewolucji seksualnej, wykształcił się zwyczaj przedmiotowego traktowania kobiet. Zaczęli je postrzegać jako obiekty pożądania. Normą stawał się zwyczaj inicjacji seksualnej dla dziewcząt, wstępujących do organizacji. Komsomolcy i komsomółki czytali Marksa i Engelsa na głos, następnie dyskutowali o walce klas i hegemoni proletariatu, a finalnie, odłożywszy książki, przechodzili do etapu uprawiania grupowego seksu. Odnotowywano wiele takich przypadków. Eufemistycznie określano je mianem sprawdzianu. Takie komsomolskie inicjacje przepro-

³⁵ Ros. Без черемухи.

³⁶ Dane te przywołuje G. Carleton, *op. cit.*, s. 30 i 37. Nie wiadomo, na ile na tych statystykach można polegać. Faktem było przecież, że ludzie bali się mówić otwarcie, co myślą. Niemniej jednak są ważne, bowiem odzwierciedlają poglądy bolszewickich elit, które dozwoliły na ich publikację.

wadzano w parach, czasem w grupie, ale niemal zawsze publicznie. Dziewczętom, które przed nimi się wzbraniały, odczytywano pierwszy artykuł komsomolskiego regulaminu³⁷. Oto jego kluczowy fragment: *Każdy członek Komsomołu ma prawo zaspokoić swoje potrzeby seksualne (...)*³⁸. W praktyce ten zapis oznaczał, że jeśli komsomolec pragnął zbliżenia z komsomołką, jej obowiązkiem było zgodzić się na to. *W oczach młodzieży dziewczyna, która wstrzymuje się od seksu jest nie tylko burżujką, ale również taką, która niszczy swą młodość w imię przesądów przeszłości, która oszczędza się dla męża-posiadacza prywatnej własności*³⁹. Kobiety, które odmawiały były poddawane krytyce na zebraniach młodzieżówki. Oskarżano je o wrogość wobec ustroju i nieraz karano. Najwyższą formą kary było wydalenie z Komsomołu. Te, których opór zdołano złamać, prócz oddawania się kolegom, zmuszane były do udziału w erotycznych happeningach, propagujących publicznie rewolucję seksualną. Nie bez powodu organizacje komsomolskie w okresie NEP-u uważano za gniazda pijaństwa i orgii seksualnych⁴⁰.

Michał Bułhakow zapisał we wrześniu 1924 r. w dzienniku: *Wiadomość dnia. W Moskwie pojawili się absolutnie nadzy ludzie (mężczyźni i kobiety) z kokardami przez ramię, na których widniał napis: »Precz ze wstydem«. Wchodzili do tramwajów zatrzymujących się na przystankach. Podróżni w większości byli oburzeni*⁴¹. Czym to wszystko skutkowało? Jak wynika z badań przeprowadzonych na zlecenie piotrogrodzkich władz miejskich w 1923 r. kontakty seksualne miało 47% chłopców i 67% dziewcząt poniżej 18. roku życia. Inne badania socjologiczne z lat 20. pokazały, że seks pozamałżeński uprawiało wówczas od 85 do 95% mężczyzn

³⁷ Na pierwszym zjeździe młodzieżowego Komsomołu przyjęto statutowy zapis nakładający na każdego komsomolca i komsomołkę obowiązek wzajemnego zaspokajania popędu płciowego. Pod koniec lat 20. ten wstydlivy artykuł usunięto nie tylko ze statutu, ale z wszystkich oficjalnych dokumentów Komsomołu.

³⁸ B. Kowalski, *Gwałty Armii Czerwonej. Rewolucja seksualna w ZSRR*, [Dostęp: 13.10.16]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2cLml2U>>.

³⁹ Cytat ten przywołuje G. Carleton, *op. cit.*, s. 33, za jednym z majowych numerów „Prawdy” z 1925 r.

⁴⁰ Ibidem, s. 98.

⁴¹ Cyt. za: A. Poczobut, *Wielka rosyjska rewolucja seksualna*, [Dostęp: 13.10.16]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2cvDkF7>>.

i od 48 do 62% kobiet⁴². W konsekwencji tych praktyk statystyki odnotowywać zaczęły gwałtowny wzrost liczby aborcji. Według niepełnych danych w 1924 r. w Piotrogradzie na jedno urodzenie dziecka przypadała jedna aborcja. W skali kraju w 1928 r. ok. 41% ciąży zakończyło się aborcją, zaś w 1934 r. już 72%. W latach 20. XX w. w Rosji Sowieckiej wykształciła się, jako skutek uboczny rewolucji seksualnej, swoista kultura aborcyjna⁴³.

W marcu 1918 r. w Moskwie pewien wyzwolony seksualnie dowcipniś rozpowszechniał ulotki informujące o przyjęciu przez Radę Komisarzy Ludowych dekretu *O społecznej własności rosyjskich kobiet i dziewcząt*. Z ich treści wynikało, że *wszystkie kobiety w wieku od 17 do 32 lat stanowią własność społeczną, oraz że mężczyźni otrzymują prawo do korzystania z jednej kobiety nie dłużej niż trzy godziny w ciągu doby*. Miało do tego uprawniać zaświadczenie o przynależności do rodziny robotniczej, wydawane przez komitet fabryczny partii, związek zawodowy albo radę pracowniczą.

Niebawem okazało się, że ulotki rozprowadzał po Moskwie Martyn Chwatow, który wcześniej powołał do życia *Komunistyczny Pałac Miłości*, jak nazywał dom zamieszkały przez 20 osób, tworzących rodzaj erotycznej komuny. Kolportując ulotki, chciał ściągnąć do pałacu kolejne kobiety. Nieoczekiwanie jednak władze kazały go aresztować. Latem 1918 r. przeprowadzono publiczny proces Chwatowa. Stało się to okazją do pierwszej publicznej debaty na temat wolnej miłości. Oskarżycielką była Polina Winogradskaja z Wydziału Kobiecego Sekretariatu KC RKPb, a obrończynią sama Kollontaj. Istota oskarżenia sprowadzała się do zarzutu, że *działania Chwatowa miały charakter kontrrewolucyjny, ponieważ poświęcanie nadmiernej uwagi sprawom seksu działa demobilizująco na klasę robotniczą*. Kollontaj uznała postępek oskarżonego za rzecz naganną, ale jej zdaniem *Chwatow stał się ofiarą presji seksualnej charakterystycznej dla ustroju*

⁴² I. Kon, *op. cit.*, [Dostęp: 13.10.16]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.klex.ru/a81>>

⁴³ Ibidem.

burżuazyjnego. Sąd przychylił się do jej opinii i uniewinnił autora dekretu *O społecznej własności rosyjskich kobiet i dziewcząt*⁴⁴.

W sferze obyczajowej nie tylko przyzwolenie, ale i przykład szły z góry. Sam Lenin długo żył w tzw. trójkącie. Jego żona Nadieżda Krupska nie tylko tolerowała kochankę bolszewickiego przywódcy, ale wręcz przyjaźniła się z Armand. Po jej śmierci we wrześniu 1920 r. Krupska zaopiekowała się jej dziećmi. W środowisku elit bolszewickich takie związki nie były niczym nadzwyczajnym. Analogicznie rzecz się miała z elitami twórczymi. W tym kręgu do najbardziej znanych przykładów należał trójkąt współtworzony przez rewolucyjnego poetę Włodzimierza Majakowskiego, Lili Brik i jej męża Osipa Brika. Ten typ związków nie tylko był tolerowany, ale wręcz propagowany. W 1927 r. na kinowe ekrany wszedł film *Trzecia mieszczańska. Miłość we troje*, opowiadający historię nowoczesnego sowieckiego małżeństwa złożonego z kobiety i dwóch mężczyzn⁴⁵. Komisarze ludowi, prócz propagowania idei wielkich rodzin, stwarzali też odpowiednie warunki egzystencjalne do ich codziennego funkcjonowania. Za zgodą zwierzchności architekt Nikołaj Kuźmin zaprojektował np. wzorcowe mieszkanie z sześćoosobową sypialnią⁴⁶. Członkowie Komsomołu łączyli się w miłosne komuny, a nowe elity polityczne i twórcze (bohema) wymieniały się kochankami.

Emanowanie erotyzmem w sztuce czy tworzenie w przestrzeni architektonicznej warunków do urzeczywistniania rewolucji seksualnej nie było w pierwszej dekadzie rządów bolszewickich niczym nadzwyczajnym. Skutki tego emanowania dotyczyły w równym stopniu niziny społeczne, jak i nowe elity. Wyjątkiem nie byli tu nawet czekiści. Gienrich Jagoda, późniejszy szef OGPU-NKWD w ciągu wielu lat swojej służby stworzył kolekcję liczącą ponad 4 tys. zdjęć erotycznych i pornograficznych oraz 11 pornograficz-

⁴⁴ Wydarzenie to przywołuje A. Poczobut, *op. cit.*, [Dostęp: 13.10.16]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2cvDkF7>>. Por. O. Figes, *op. cit.*, s. 764 n.

⁴⁵ Podważając tradycyjny model rodziny, komisarze ludowi kierowali się względami ekonomicznymi. Prowadzenie domu ich zdaniem odciągało kobiety od pracy zarobkowej, pogłębiając tylko ich zależność od mężczyzn i zubażając jednocześnie gospodarke kraju.

⁴⁶ A. Poczobut, *op. cit.*, [Dostęp: 13.10.16]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2cvDkF7>>.

nych filmów. Zarekwirowano mu ją w 1937 r., gdy z rozkazu Stalina sam trafił do więzienia.

Ubocznym skutkiem rewolucji seksualnej był wzrost zachorowalności na choroby weneryczne. Odgórnie narzucona *wolna miłość* zamiast świadomego seksu zaowocowała plagą prostytucji⁴⁷, zbiorowych gwałtów, niechcianych dzieci oraz chorób wenerycznych. W 1926 r. w jednej z moskiewskich fabryk ponad 50 proc. robotnic miało tego typu schorzenia. Jednak nie tylko wstydlive schorzenia przyczyniły się do wyhamowania rewolucji seksualnej w Rosji Sowieckiej. Propagującą ją Kołłontaj i inne marksistowskie feministki zaczęto coraz częściej publicznie krytykować. Nawet jej dawny kochanek L. Trocki uznał, że poglądy pani komisarz są *mętne*. W końcu do grona malkontentów dołączył sam Lenin, który oświadczył:

Jako komunista nie czuję najmniejszej sympatii do teorii szklanki wody. Nie żebym chciał propagować ascezę. (...) Komunizm powinien dawać zadowolenie z życia, radość i żywiołowość, które są wynikiem również udanego życia seksualnego, (...) ale rewolucja żąda od mas pracujących, od jednostki, skupienia się i wielkiego wysiłku. Nie znosi ona orgii⁴⁸.

Należy przypuszczać, że bolszewicki przywódca, który w okresie wojny domowej nie miał zbyt wiele czasu na zajmowanie się sprawami obyczajowymi, ostatecznie dostrzegł w rewolucji seksualnej zagrożenie dla ustanowionego w Rosji Sowieckiej ustroju⁴⁹.

⁴⁷ S. Panin, *Bor'ba s prostitutitsiyey v Rossii v 1920-kh godach*, „Voprosy istorii” 2004, nr 9, s. 17 n.

⁴⁸ I. Kon, *op. cit.*, [Dostęp: 13.10.16]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.klex.ru/a8l>>; Por. C. Golod, *op. cit.*, s. 36.

⁴⁹ W 1919 r. A. Kołłontaj popadła w konflikt z W. Leninem. Czy po raz kolejny zgubiła ją słabość do mężczyzn? Faktem było, że związała się z A. Szlapnikowem – ekskomisarzem ludowym ds. pracy, przywódcą tzw. Opozycji Robotniczej. L. Trocki nazywał ich *ultralewicą*. Członkowie tej frakcji politycznej wewnątrz RKPb krytykowali W. Lenina i jego otoczenie za sprzeniewierzenie się ideałom rewolucji. Odrzucali np. przesadną biurokratyzację państwa. Według nich to nie urzędnicy (inteligencja), a proletariat powinien być najważniejszą grupą społeczną. Na czele ruchu formalnie stał A. Szlapownikow, ale faktycznie to A. Kołłontaj była jej ideologiem – Szerzej patrz: O. Figes, *op. cit.*, s. 479 n. Por. R. Se-

Dopiero jednak po jego śmierci w 1926 r., miała miejsce wewnętrzpartyjna debata na temat wyhamowania rewolucji seksualnej. Głównymi krytykami linii wytyczonej w 1917 r. przez Kołłontaj stali się Anatolij Łunaczarski – ludowy komisarz oświaty, Michał Ładow – rektor Akademii Komunistycznej i prof. Aron Zal-kind – psycholog specjalizujący się w seksuologii. Ten ostatni sformował *12 zasad seksualnych proletariatu rewolucyjnego*, stanowiących całkowite przeciwieństwo kołłontajowskiej idei *wolnej miłości*. Zalecał powrót do monogamii i sprowadzał życie płciowe do prokreacji. Sugerował też, by sprawy intymne (mażeńskie) członków partii, rozpatrywały właściwe struktury partyjne. One też miały przejąć kontrolę nad seksualnością sowieckich obywateli. W świetle powyższego wynika, że latach 20. XX w. towarzysze sowieccy, choć nie osiągnęli jeszcze ostatecznego konsensusu w sprawie seksu, coraz bardziej skłaniali się ku swoiście rozumianemu tradycjonalizmowi.

Nie tylko sowieckie elity polityczne, ale i część twórczych, zaczęły kontestować rewolucję seksualną⁵⁰. Coraz częściej spotykała się z krytyką tych pierwszych, a pogardą i szyderstwem drugich.

Była kiedyś podobna do anioła. Z rana ubierała się w najskromniejszą sukieneczkę i biegła do nor robotniczych, „do pracy”. Wróciwszy do domu kąpała się w wannie, wkładała błękitną koszulkę i myk z pudełkiem czekoladek na łóżko do przyjaciółki. Medycyna sądowa i psychiatria od dawna znają także i ten anielski typ wśród urodzonych zbrodniarek i prostytutek⁵¹

– krytykował jej sposób bycia i myślenia późniejszy noblista, pisarz Iwan Bunin.

Wszystkie te krytyczne głosy wskazywały, że na Kremlu zaczęto się nie tylko dystansować wobec idei rewolucji seksualnej Kołłontaj, ale wprost się z nią nie zgadzać. Problemem był jednak

rvice, *Szpiedzy i komisarze: Bolszewicka Rosja kontra Zachód*, Kraków 2013, s. 419 n.

⁵⁰ R. Pipes, *op. cit.*, s. 353 n.

⁵¹ *Sekskomisarz Aleksandra Kołłontaj*, [Dostęp: 13.10.16]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2cLCQK7>>.

sposób wyrażenia tego sprzeciwu. W realiach Rosji Sowieckiej nie można przecież było użyć argumentu w postaci grzeszności. Należało więc w wymiarze ideologiczno-propagandowym deifikować proletariat i odrzucić seks jako urągający jego godności. Tak właśnie w opozycji wobec jurnego komsomolskiego seksoholika i kołłontajowskiej teorii *szklanki wody*⁵² zaczęto kreować bolszewickiego przodownika pracy i realizm socjalistyczny.

Jako pretekst, by zakończyć definitywnie eksperyment z rewolucją seksualną, Stalin wykorzystał brutalny gwałt, do którego doszło 21 sierpnia 1926 r. w Leningradzie. Jego ofiarą była 21-letnia studentka Lubow Bielakowa. Wracając do akademika dziewczynę zaczepił nietrzeźwy mężczyzna. Gdy ta odmówiła seksu, siłą zaciągnął ją do pobliskiego sadu, gdzie wkrótce pojawili się jego kompani. Przez kilka godzin przeszło 30 mężczyzn gwałciło studentkę. Ofiara przeżyła, poinformowała o wszystkim milicję, a ta szybko ustaliła tożsamość gwałcicieli i zatrzymała ich. Przystępstwo wykorzystali partyjni wrogowie Kołłontaj, rozpętując kampanię propagandową, wymierzoną w ideę wolnej miłości, ogłaszając przy tym, że to ona i jej stronnicy odpowiadają za szerzącą się rozpustę i przestępstwa, takie jak gwałt przy ulicy Czubarowskiej w Leningradzie. Proces w tej sprawie szeroko relacjonowała sowiecka prasa. Równoległe z kampanią propagandową w fabrykach organizowano wiece, na których artykułowano nie tylko żądanie surowych wyroków, ale też zahamowania rewolucji seksualnej. Sąd wydał 7 wyroków śmierci, a pozostałych gwałcicieli skazał na wieloletnie więzienie. Sprawa czubarowska przesądziła o definitywnym zakończeniu rewolucji seksualnej⁵³.

Pod koniec lat 20. Wszechzwiązkowa Komunistyczna Partia (bolszewików) pod kierownictwem Stalina ostatecznie uznała wolną miłość za oznakę upadku moralnego i niedopuszczalnego postburżuazyjnego zachowania. W 1934 r. została wprowadzona penalizacja homoseksualizmu. W 1935 r. zaczęto karać za posiada-

⁵² Teoria ta głosiła, że potrzeby seksualne są tak samo naturalne, jak pragnienie, zaś stosunki płciowe są czymś tak oczywistym i łatwo dostępnym, jak szklanka wody.

⁵³ A. Poczobut, *op. cit.*, [Dostęp: 13.10. 2016]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2cvDkF7>>.

nie i rozpowszechnianie pornografii. Seks zniknął ze sztuki, prasy, filmów. W tym czasie Kołłontaj stopniowo traciła wpływy i możliwość propagowania swoich poglądów. Uniknęła jednak represji, gdyż Stalin uznał ją za niegroźną nimfomankę pozbawioną politycznych ambicji. Sprowadzono ją do roli symbolu rewolucji październikowej oraz emancypacji sowieckich kobiet. Z racji wizerunkowo-propagandowych zdecydowano się ją wykorzystać na arenie międzynarodowej. Jej nową misją była służba dyplomatyczna. Jako pierwsza kobieta na świecie została ambasadorem. Najpierw w Norwegii, potem w Meksyku i finalnie w Szwecji.

Z odległej perspektywy mogła obserwować, jak partia komunistyczna likwiduje ostatnie relikty rewolucji obyczajowej i wyznacza restrykcyjnie ramy życia seksualnego sowieckich obywateli. Paradoksalnie to promowany przez Kołłontaj marksistowski feminizm ze swoimi seksualnymi patologiami wymusił na rządzących nie tylko wycofanie się z radykalnego projektu przemian w sferze obyczajowości, ale co gorsza przyniósł z sobą ograniczenie realnego równouprawnienia kobiet. Od przełomu lat 20. i 30. XX w. to *Na ich barkach spoczywał główny ciężar życia, a zarazem nie miały one praktycznie żadnego prawa głosu w kwestiach ich dotyczących. Kobiety wykonywały najcięższe prace fizyczne w fabrykach, a jednocześnie spełniały wszystkie obowiązki domowe*⁵⁴. Fakty te nie były znane w wolnym świecie, gdy kołłontajowska *wolna miłość* zainspirowała zachodnioeuropejską i amerykańską Nową Lewicę do wywołania rewolucji seksualnej lat 60. XX wieku.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Engels F., *Pochodzenie rodziny, własności prywatnej i państwa w związku z badaniami Lewisa H. Morgana*, Wyd. 8, Warszawa: Książka i Wiedza, 1979.

⁵⁴ M. Szumiło, *Bolszewicka rewolucja seksualna*, [Dostęp: 13.10. 2016]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2ddRkVO>>.

- Kollontaj A., *Dorogu krylatomu Erosu!*, „*Molodaya gvardiya*” 1923, nr 3.
- Kollontaj A., *Mezhdunarodnyy den' rabotnits*, Moskwa 1920.
- Kollontaj A., *Prostitutsiya i mery borby s ney (rech na III Vserossiy-skom soveshchanii zaveduyushchich gubzhenotlelamy)*, Moskwa 1921.
- Kollontaj A., *Selected writings of Alexandra Kollontaj*, [Dostęp: 13.10.16].
Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2cCQsrR>>.
- Kollontaj A., *Za tri goda. Rechi i besedy agitatora – nr 40*, Moskwa 1920.
- Kołodaj A., *Matka-robotnica*, Warszawa 2007.
- Kołodaj A., *Rodzina w ustroju robotniczym*, Warszawa 2006.
- Kołodaj A., *Stosunki między płciami, a walka klas*, Warszawa 2007.
- Ossendowski A., *Cień ponurego Wschodu (za kulisami życia rosyjskiego)*, Łomianki 2008.

Opracowania

- Carleton G., *Sexual Revolution in Bolshevik Russia*, Pittsburgh: University of Pittsburg Press, 2005, ISBN 0-8229-4238-0.
- Clements B., *Bolshevik Feminist. The Life of Alexandra Kollontaj*, Indianapolis: Indiana University Press, 1979, ISBN 978-0-253-31209-9.
- Farnsworth B., *Aleksandra Kollontaj. Socialism, feminism, and the bolshevik revolution*, Palo Alto: Stanford University Press, 1980, ISBN 0-8047-1073-2.
- Figes O., *Tragedia narodu. Rewolucja rosyjska 1891–1924*, Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 2009, ISBN 978-83-245-8764-3.
- Golod C., *XX wiek i tendencii seksualnych otnoszenij w Rossii*, Petersburg: Aletejâ, 1996, ISBN 5-89329-003-8.
- Govriakov I., *Zhenskiy vopros v sovetskoy publitsistike 1920-kh gg.*, Moskwa 2015.
- Kon I., *Klubnička na berezke. Seksual'naâ kul'tura v Rossii*, Moskwa: Izdatel'stvo Vremâ, 1997, ISBN 978-5-9691-0554-6.
- Kowalski B., *Gwałty Armii Czerwonej. Rewolucja seksualna w ZSRR*, [Dostęp: 13.10.16]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2cLml2U>>.
- Natorski R., *Aleksandra Kollontaj: bolszewicka apostołka wolnej miłości*, [Dostęp: 13.10.16], Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2cp6yar>>.
- Panin S., *Borba s prostitutsiyey v Rossii v 1920-kh godach*, „*Voprosy istorii*” 2004, nr 9.
- Pipes R., *Rosja bolszewików*, Warszawa: Wydawnictwo Magnum, 2007, ISBN 83-89656-15-9.
- Poczobut A., *Wielka rosyjska rewolucja seksualna*, [Dostęp: 13.10.16].
Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2cvDkF7>>.

- Putnam Tong R., *Myśl feministyczna: Wprowadzenie*, Warszawa: Wydaw. Naukowe PWN, 2002, ISBN 83-01-13907-2.
- Ratuszniak J., *Bolszewicka działaczka Aleksandra Kołłontaj wobec problemów prostytucji w latach 1917–1923*, [Dostęp: 13.10.16]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2dbicTK>>.
- Ratuszniak J., *Kobieta i jej pozycja w sowieckim społeczeństwie w świetle koncepcji Aleksandry Kołłontaj* [w:] *Vade Nobiscum*, vol. 7, red. Z. Brzozowska [et al.], Łódź 2012.
- Sekskomisarz Aleksandra Kołłontaj*, [Dostęp: 13.10.16]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2cLCQK7>>.
- Service R., *Szpiedzy i komisarze: Bolszewicka Rosja kontra Zachód*, Kraków: Wydawnictwo Znak, 2013, ISBN 978-83-240-2158-1.
- Stites R., *Zhenodtel. Bolshevism and russian women 1917–1930*, „Russian History. Special Section Revolutionary Russian Women” 1976, vol. 3, part 2.
- Szumilo M., *Bolszewicka rewolucja seksualna*, [Dostęp: 13.10.2016]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2ddRkVO>>.
- Villanueva Gardner C., *Historical dictionary of feminist philosophy*, Toronto–Oxford 2006, ISBN 0-8108-5346-9.